
<https://doi.org/10.15407/fd2021.03.079>
УДК 172.12 : 323.17

Наталія КРИВДА, доктор філософських наук,
професор кафедри української філософії та культури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
02000, Київ, вул. Володимирська, 60
n.kryvda@britishmba.in.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7429-7693>

«ЩЕ НЕ ВМЕРЛИ УКРАЇНИ...» (ДО ПИТАННЯ ПРО «ВІДРОДЖЕННЯ» УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ)

Проблема «відродження» української державності вже понад століття знаходиться в центрі суспільної уваги. Попри це, український інтелектуальний дискурс не зміг сформувати цілісний та консолідуючий образ минулого. Істотною перешкодою на цьому шляху був ситуативний характер державної політики пам'яті, котра вибудовувалася через поєднання радянських та українських підходів до інтерпретації минулого. Відсутність об'єднувального історичного нарративу, регіоналізація інтерпретацій історії України, десятиліттями живлять міжособистісну й міжрегіональну ворожнечу в середині українського суспільства. Вона стала плідним ґрунтом для спрямованої на десуб'єктивацію України через руйнацію історичних підвалин державності в суспільній свідомості самих українців гуманітарної агресії сусідніх держав. Аргументи їхніх речників, посилюються доводами проукраїнських істориків, консервативного толку, котрі, намагаючись розглянути історію українського державотворення в контексті загальноцивілізаційного розвитку, розвинули тезу про «неісторичність» української нації, зумовлену переривами національної екзистенції у XVI та XVIII ст. Такий підхід, як показано у статті, мав важливе значення для піднесення уваги світової спільноти до українського питання у другій половині XX ст., навіть попри те, що не відображав дійсної справи речей. Адже українство навіть в часи посилення асиміляторської політики з боку сусідніх держав, не знало перериву національної екзистенції і продовжувало плекати різномірні ідеї «відродження» та розвитку власної державності. Особливо яскраво це прагнення проявилось у XVII ст. завдяки активній позиції козацтва, котре зуміло опанувати своїм впливом всі прошарки українського населення, піднявши його до збройної боротьби за власну свободу державність. Неспроможність козацтва повністю реалізувати поставлені завдання породило ноти песимізму в свідомості українства, віра якого у відродження власної державності жевріючи згасала, проте ніколи не стухала зовсім. Плекаючи колишню велич козацьку, українці, всупереч асиміляторській політиці панівних націй, у всі часи знаходили в собі сили подати голос, нагадавши собі й світові про те, що «не вмерли України ні слава, ні воля», а тому вони будуть відстоювати власну державність.

Ключові слова: «неісторичність» нації, десуб'єктивація України, перерив національної екзистенції, «смерть України», державність, козацтво.

Цитування: Кривда, Н. (2021). «Ще не вмерли України...» (до питання про «відродження» української державності). *Філософська думка*, 3, 79–91. <https://doi.org/10.15407/fd2021.03.079>

Проблема «відродження» української державності вже понад століття перебуває в полі суспільної уваги. Її проникнення в сучасне українознавство відбувалося завдяки напрацюванням та авторитету таких видатних українських державотворців початку ХХ століття, як Михайло Грушевський, Дмитро Донцов, Іван Огієнко, В'ячеслав Липинський, Володимир Винниченко, Сергій Єфремов та інші. Помітний вплив на актуалізацію теми «відродження» української державності справили напрацювання представників української діаспори — Івана Лисяка-Рудницького та Омеляна Пріцака. Шукаючи відповіді на складні та неоднозначні проблеми розвитку українства, вони зуміли привернути до цієї теми увагу світової спільноти. Для неї українське питання видавалося другорядним, а подекуди навіть надуманим, а тому його розв'язанню не приділяли жодного значення.

Проголошення Україною незалежності в 1991 році, супроводжувалося поступовим проникненням в інтелектуальний дискурс наукової спадщини цілої плеяди українських мислителів та суспільно-політичних діячів (Миколи Міхновського, Дмитра Донцова, Івана Огієнка, Юрія Липи, Богдана Кістяківського та інших), які в своїх працях прямо чи опосередковано розглядали проблему «відродження» чи розбудови української державності. Чималий вплив на актуалізацію цієї теми справило знайомство українства з працями Ореста Субтельного, Наталії Полонської-Василенко, Івана Лисяка-Рудницького та інших. Ці праці руйнували ідеологічні штампи радянської історичної науки, закладаючи у такий спосіб фундамент для переосмислення цілої низки ключових подій української історії та вибудовування співзвучних настроїв епохи образів минулого.

Попри тридцятирічну титанічну працю, українським історикам та широкому колу гуманітаріїв, на жаль, так і не вдалося сформувати цілісний та консолідуючий образ минулого. Істотною перешкодою на цьому шляху був ситуативний характер державної політики пам'яті. Тривалий час вона вибудовувалася через поєднання радянських та українських підходів до інтерпретації минулого. Відсутність об'єднувального історичного нарративу, регіоналізація інтерпретацій історії України [Якименко та ін., 2016: сс. 15—16] та маніпуляції мовним питанням десятиліттями живлять міжособистісну й міжрегіональну ворожнечу всередині українського суспільства, що, як відомо, помітно стримує формування української національної ідентичності. Гострі дискусії між представниками «радянської» та «національно-патріотичної» моделей пам'яті дестабілізують суспільство та послаблюють державу, позбавлену легітимованої історією загальнонаціональної системи цінностей. Піднімаючись на гребінь суспільної уваги у часи революцій, вона поступово розбивається об стіну невизначеності державної політики пам'яті щодо цілої низки подій та постатей історичного минулого. Невирішеність цієї, здавалося б, «незначної» у розрізі держави проблеми, сприяє дестабілізації суспільства, зокрема завдяки постійному відродженню конфліктних моделей пам'яті.

Актуальність вищеозначених проблем набула особливого знання в умовах гібридної війни з Росією. Її гуманітарна агресія, спрямована на десуб'єктивізацію України через руйнацію історичних підвалин державності в суспільній свідомості самих українців. Російські та проросійські історики, а нерідко й політичні експерти, пропонуючи авторські інтерпретації історичного минулого та сучасного політичного досвіду, сколихують суспільну свідомість дискусійними твердженнями про відсутність української державницької традиції, тим самим проголошуючи її невіддільною складовою історії сусідніх держав. Проникненню цих та багатьох інших ідей у масову свідомість сприяє надзвичайно приваблива для пересічних громадян «теорія змови». Вона знецінює усі історичні потуги українства до суверенного політичного життя, розглядаючи їх як у світлі міжнародних інтриг ворожих до Росії держав чи міжнародних організацій, що «сліпо» використовують Україну для реалізації власних їхніх геополітичних амбіцій [Яблонський та ін., 2019: с. 7].

Головним механізмом протидії поширюваних сусідніми державами історичних міфів, що підживлюють сепаратистські рухи етнічних груп, які компактно проживають у прикордонних регіонах України та ідентифікують себе з народами сусідніх держав, може стати чітка, послідовна на національно орієнтована політика пам'яті. Її утвердження сприятиме знеціненню помітної частини сформованих під впливом непростих суспільно-політичних обставин розвитку українства історичних фальсифікацій, найзгубнішою серед яких поза будь-яким сумнівом є десуб'єктивізація України. Вагомим її аргументом нерідко стають висновки такого авторитетного історика як Іван Лисяк-Рудницький. У своїх працях, він досить однозначно стверджував, що «Україна є типовою неісторичною нацією. Її особливість полягає навіть у тому, що таких переривів своєї національної екзистенції вона зазнала аж двічі: раз після Люблінської унії у XVI столітті і вдруге після ліквідації козацької України в XVIII столітті. Цей факт «неісторичності» української нації (в тому умовному розумінні, що його надаємо цьому слову) мусить бути покладений в основу всіх дослідів над проблемою “постання української нації”» [Лисяк-Рудницький, 1994: с. 21]. Водночас вчений зауважував, що, досліджуючи процес постання української нації, все ж не варто ігнорувати елементів тяглості, що існували між трьома (стара Русь, «козацька нація» та модерна нація) фазами існування української нації, виражених переважно народною культурою.

Очевидно, що в часи життя і наукової діяльності Лисяка-Рудницького, аргументованість його висновків не викликала особливих сумнівів. Певним чином це було зумовлено досить послідовною російською історичною політикою, котра, привласнивши стару назву українського народу — «Русь», позбавляла його історичних підвалин та усправедливлювала в очах світової спільноти імперіалістичну експансію Росії. За таких умов, поширення вчення про «неісторичність», як унікальну характеристику української нації, видавалося поважним аргументом для піднесення уваги до цієї проблеми,

зокрема й в очах світової спільноти. Проте, ідучи подібним шляхом, Лисяк-Рудницький повністю зігнував загрозу, зумовлену концептуальними підвалинами свого історіософського вчення. Зокрема, розвиваючи представлену Г. Гегелем на лекціях з «Філософії історії» у 1830—1831 роках тезу про історичні та неісторичні народи, що, як відомо, була тісно вплетена у загальне річище вчення про розвиток об'єктивного духу та спростовувала право слов'янських народів на державу, Лисяк-Рудницький, на жаль, так і не зумів віднайти належні концептуальні підвалини української національної традиції. Утверджуючи тезу про «неісторичність» української нації, він, вочевидь усупереч власним переконанням щодо перспектив України, залишався щирим прихильником вчення, що на довгий час позбавило Україну тягlosti її національної історії, державотворчої традиції та власного місця у структурах світових історій.

Дещо суперечливі оцінки національних потуг українства є цілком логічним результатом того, що частина історичного матеріалу, зокрема українська філософська та літературна спадщина, будучи тісно вплетеною в реальне життя та державотворчий процес, довгий час залишалася поза увагою істориків. На нашу думку, частково це зумовлено ідейним впливом Михайла Грушевського та В'ячеслава Липинського. Розробляючи узагальнений, чи точніше «новий», як порівняти з підходом Миколи Костомарова та Володимира Антоновича, образ української історії, вони апелювали до аналізу історичних фактів, державних актів та міжнародних договорів, залишаючи поза увагою літературу, котра, як відомо, є важливим документом своєї доби. Вона освітлює певні історичні події не з позиції зовнішнього, а часто ідеологічно заангажованого спостерігача, яким може бути й сучасний історик, а в контексті тогочасного ставлення до них. Завдяки їй можна доповнити чи переосмислити не тільки знакові події української історії, а й історію української державотворчої традиції.

Існування традиції, в тому числі й державотворення, забезпечує не так події, що, як засвідчує добре досліджена історія модерного державотворення, можуть стати результатом політичної кон'юнктури, як політичні ідеї, цінності та суспільні сподівання, що забезпечують спадковість соціального досвіду. Саме наступності, на думку вже згаданого Лисяка-Рудницького та частини його послідовників, бракувало українському державотворчому процесу, що й ставило під сумнів суб'єктний статус українства. Утім, на нашу думку, така точка зору є передчасною й дещо заангажованою через єдність та безперервність української суспільно-політичної думки, в тому числі й у вже згаданому нами XVI столітті. Вказану думку цілком і повністю підтверджують висновки Валерія Шевчука, котрий, ретельно проаналізувавши суспільно-політичну та літературну спадщину цього періоду виявив, що в XVI столітті українці «відчували себе окремим соціумним тілом. У битвах, яке вело Велике князівство Литовське, а тоді й Річ Посполита, українське військо становило окремий контингент. Дехто (як Станіслав Оріховський-Роксо-

лан) бачив Русь як провінцію Польської держави, але більшість дивилася на неї як на окремий народ, часом — як на князівство. Отже, намагання були спрямовані на те, аби вивістити Україну до політичного рівня або Корони Польської, або Князівства Литовського у складі Речі Посполитої. Це, — уточнює Шевчук, розвиваючи глибше свою думку, — стояло у проектах Йосипа Верещинського та Семерія Наливайка. Про можливість вибороти незалежність глухо говорить лишень анонімний автор твору “Epicediog” [Шевчук, 2021: с. 138].

Звісно, на перший погляд, висновки Шевчука не спроможні повністю спростувати твердження Лисяка-Рудницького про «неісторичність» української нації, в тому числі й зважаючи на констатовану нами тогочасну маргінальність ідеї самостійності. Втім, остання, згідно з висновками самого Лисяка-Рудницького, не є невідмінним атрибутом «історичності» нації, яку, навіть за відсутності політичної незалежності, репрезентує національна еліта як носій політичної свідомості та «високої» культури. Натомість «неісторичними» вчений називає нації, що «втратили (або ніколи не мали) репрезентативний клас і були зведені до безмовної народної маси, з невисокою національною свідомістю (чи взагалі без жодної) і культурою переважно народного характеру» [Лисяк-Рудницький, 1994: с. 33]. Це уточнення має засадниче значення й дає підстави говорити про відсутність перериву у XVI столітті національної екзистенції українців, котрі, як показав Шевчук, будучи прихильниками різних конфесій, мали дещо відмінні політичні прагнення, і все ж чітко усвідомлювали власну етнокультурну відрубність. Понад те, вчений акцентує увагу на тому, що представники римо-католицької Русі відчували себе українцями незалежно від конфесійності, а тому докладали чимало зусиль для культурного та політичного відродження краю [Шевчук, 2021: с. 138]. В цьому контексті можна згадати напучення польському королеві Сигізмунду Августу у 1543 році, в якому Станіслав Оріховський пропонує проект відродження України в межах Речі Посполитої як рівноправної складової з Коронаю Польською. Зокрема, мислитель пропонує королеві оселитися в Україні, оскільки вона найбільш потерпає від зовнішньої небезпеки. «Ти сторож королівства, — каже він. — Місце-бо сторожа не в середині, а поза тими речами, які він береже» [Українські гуманісти епохи Відродження, 1995: с. 30]. Ці розмисли стали невіддільною і вагомою частиною його проекту відродження українських земель. Бо ж, оселившись в Україні, король, згідно з переконанням мислителя, доклатиме набагато більших зусиль для її захисту від численних ворогів та розбудує її, повернувши втрачену державність у рівноправному союзі з Польщею.

Дещо дискусійною може видаватися обґрунтована Оріховським потреба у розриві з традиціями княжої Русі. Зокрема, у «Квінкунсі другому» мислитель гостро критикує королівську владу й протиставляє її князівській, вказуючи водночас на деспотичне правління князя, що управляє свої підданими, як сам того хоче. Натомість влада короля у Речі Посполитій обмежена

вольностями шляхти, котра має рівнозначні з королем свободи й не має жодного невільного обов'язку. Звісно, кожен шляхтич, зобов'язаний віддавати королю пошану в титулі, платити податі з лану та ходити в «посполиті рушення» й тим сильно різниться від шляхти в князівстві, що, не маючи жодного права, проти «свого князя, природжену війну веде» [Українські гуманісти епохи Відродження, 1995: с. 363]. Цей досить неоднозначний пасаж твору Оріховського, з одного боку, застерігає від конфліктів, що неодноразово підривали міць та цілісність держави, внаслідок чого, «Полоцьк утратили і своєю незгодою відчинили ворота московському [цареві] до всієї Руської землі» [Українські гуманісти епохи Відродження, 1995: с. 313], проте з іншого — демонструє прояви польського експансіонізму у свідомості мислителя з подвійною приналежністю. Втім, для тогочасної дійсності, подвійна приналежність Оріховського, який називав себе «Stanislai Orichovii gente Roxolani, natione vero Poloni» (з роду русин-українець, за нацією ж поляк), не була чимось унікальним, у тому числі й зважаючи на постійну розбіжність етнокультурних кордонів з політичними. З огляду на це, більш вагому роль відіграло внутрішнє прагнення мислителя до захисту, розбудови та відродження рідного краю та його культурної спадщини.

Суголосні Оріховському думки розвивав і київський біскуп Йосип Верещинський, який у численних працях гаряче пропагував ідею християнської єдності «з метою піднесення святої війни спільною рукою супроти турків і татар» та розробив проєкт українського відродження. Воно, на думку мислителя, незмінно пов'язане з відновленням Києва — «столиці колишнього князівства Київського», в якій зосереджено багато церков, серед яких і Софія Київська. Відбудова столиці в красі і силі зробить українців потужними в обороні, завдячуючи ляхам, і будуть вони у єдності «на вічні часи розкошувати». Говорячи про відродження Києва, як біскуп, Верещинський, не претендує на землі православних, а лиш пропонує виділити землі для розвитку своєї конфесії. Отже, він проявляє себе не тільки як палкий патріот рідної землі, а й водночас як далекоглядний політик, що виношує план відродження Київського князівства. Цілком можливо, саме тому він проявляє винятковий інтерес до Війська Запорозького, якому він у 1696 році присвячує свій «пресвітлий виказ», пропонуючи проєкт відновлення князівського правління на українських землях та реформування козацького війська у формі територіальних полків [Шевчук, 2021: с. 135].

На противагу представникам римо-католицької Русі, які відчували себе українцями, незалежно від конфесійної приналежності, у православному середовищі етнокультурна приналежність визначається за конфесійною ознакою. В цьому контексті можна згадати послання Івана Вишенського, у яких він гостро засуджував окатоличення та ополячення України, та, хоч і не прямо, утверджував ідею про необхідність відродження старої князівської влади — оборонниці православ'я. Ця ідея, хоч і не дуже виразно, простежується у «Посланні князю Василю Острозькому...» (1599—1600), котрого він

застерігає від зради віри батьківської та просить твердості позиції щодо унії [Вишенський, 1986: сс. 28—34]. Куди яскравіше намічені Вишенським ідеї проглядаються у праці Герасима Смотрицького «Ключі царства небесного» (1587), присвяченій молодому князю Олександрю Острозькому. Мислитель закликає його утримувати традиції роду, бо ж він є спадкоємцем справи Володимира, розвиваючи та продовжуючи яку, може стати князем Київським та правителем свого народу [Шевчук, 2001: сс. 315—317]. Подібні думки висловлював і Симон Пекалід у поемі «Острозька війна» (1600).

Наведені нами окремі свідчення яскраво засвідчують наявність національної свідомості в українській провідній версти XVI століття, утім, не дають можливості повністю спростувати позицію Лисяка-Рудницького. Для нього «історичність» нації виражалася спадковістю політичної традиції та елементами тяглості між князівською та козацькою добою. Мислитель, апелюючи до теоретичного доробку В'ячеслава Липинського, вважає, що після Люблінської унії (1569) українське суспільство перетворилося на обезголовлену селянсько-міщанську народну масу, національне «відродження» якої розпочалося в XVII столітті на новій соціальній основі, якою стало козацтво [Лисяк-Рудницький, 1994: сс. 38, 89].

Загалом визнаючи раціональне зерно у висновках і теоретичних заувагах Лисяка-Рудницького, все ж вважаємо за необхідне нагадати, що трансформація козацтва з побутово-соціального явища у політичний чинник розпочалася ще в XVI столітті за підтримки староруського князівського середовища, де козацтво розглядалося як потужна оборонна сила. Звісно, в другій половині XVI століття ставлення давніх князівсько-шляхетських родів до козацтва дещо змінюється, а стосунки між ними напружуються — в цей час козацтво перетворюється на окремий і, що важливо, активний та сильний соціальний стан, інтереси якого необхідно враховувати. Саме тому у 1568 році литовський уряд звертається вже безпосередньо до козаків як певного соціального тіла, пропонуючи плату кожному, хто від «свавільності відступить» [Шевчук, 2021, с. 185]. Натомість у 1570 році, тобто одразу після Люблінської унії, польський король доручає Юрію Язловецькому вибрати з-поміж козаків на державну службу «певний почет», що одержуватиме платню за погодження козацького життя із загальнодержавним. Зауважимо, що ця королівська постанова стала своєрідною відповіддю на скаргу самих козаків проти утисків із боку воевод, старост українських та інших урядників [Шевчук, 2021: с. 185]. Не варто забувати й про створення реєстрового козацтва Стефаном Баторієм у 1578 році та видану ним у 1592 році грамоту про вольності козацькі. Ці та інші документи красномовно засвідчують трансформацію козацтва в окремий соціальний стан, політичні амбіції якого кристалізувалися під ідейним впливом тогочасної суспільно-політичної думки, що наочно ілюструє і проект Верещинського. Він став одним із багатьох історичних свідчень наступності і спадковості розвитку національної свідомості тогочасного українства.

Різновекторність у баченні українського минулого, котра спостерігається у суспільно-політичній думці XVI століття, істотно нівелюється культурним проривом українців у XVII столітті внаслідок формування широкої суспільної коаліції на чолі з козацтвом. Воно забезпечило захист та фінансову підтримку започаткованого міщанством та православним духовенством культурницького руху, апогеєм якого стало створення національної системи освіти. Остання у єдності з розбудованою на козацьких землях полковою системою управління з власною, хоч і підпорядкованою загальнодержавній, судовою системою створила підоснову для формування української автономії в складі Речі Посполитої. Ці зміни, попри потребу Польщі у військовій підтримці козацтва, викликали занепокоєння, а з ним і обмеження можливостей для культурного розвитку, а також посилення національного гніту, реакцією на який стала національно-визвольна війна проти польсько-шляхетського панування під керівництвом Богдана Хмельницького. Її кінцевою метою було прагнення «відновити стару Київську державу на старій Русі без Новгороду, Пскова й без північної Білорусії» [Шевчук, 2021: с. 325]. Утім, реалізувати цю ідею Богданові Хмельницькому так і не вдалося, що викликало чимале сум'яття серед козацтва, красномовним виявом якого став написаний Семеном Дівовичем у 1762 році плач козаків:

Нема надії, впала, —
Вже захисту не буде,
Ласкавий ти наш батьку,
Чого це ми діждались?
Невже вовкам сиріток
Ласкавий ти наш отче,
Невже прийде без тебе
Отак всі кричали, —
Навіки втерjali !¹

Наведені рядки яскраво засвідчують, що смерть Хмельницького, прискорена черговою поразкою, в свідомості тогочасного козацтва постала як вирок для століттями виплеканої та кров'ю оминої ідеї української державності. Утім, з перспективи нашого часу значення Хмельниччини складно переоцінити, адже саме вона поклікала до життя козацьку державу у формі автономії, що проіснувала аж до 1764 року. Звісно, зречення Кирилом Розумовським гетьманства, а дещо згодом і ліквідація Запорізької Січі (1775) мали зліквідувати залишки козацької автономії та покласти початок руйнуванню української етнокультурної ідентичності. Проте, наразі в нас немає жодних підстав говорити про її цілковите знищення як мінімум з огляду на те, що, як доводив Лисяк-Рудницький, «“хохол” і “кацап” ніколи не вважали, що належать до одного народу», через відмінності «в мові, одязі, фольклорі, громадській організації тощо» [Лисяк-Рудницький, 1994: с. 474]. Не була повністю знищена й національна свідомість, свідченням чому

¹ Див.: [Шевчук, 1989: с. 236].

може слугувати розроблений у 1787 році Василем Капністом у співпраці з групою аристократів-автономістів проект відновлення козацьких полків в Україні. Крім того, Капніст намагався заручитися підтримкою прусських урядових кіл на випадок відкритого збройного наступу українського визвольного руху проти російського самодержавства. Не зайве згадати й про українську політику князя Безбородька, в оточенні якого розвивалася ідея відродження Гетьманату. На місце нового українського гетьмана, пропонували великого князя Костянтина, регентом при якому мав стати граф Іван Гудович [Потульніцький, 2000: с. 74]. На початку XIX століття проект відновлення козацьких полків як основи для відродження Гетьманату був розроблений

Нового змістового звучання ідея української губернатором новоросійським і катеринославським Михайлом Миклашевським та підтриманий багатьма вихідцями з колишніх старшинських родин, серед яких граф Іван Гудович, князь Віктор Кочубей, Дмитро Трошинський та інші. Державності почала набувати на початку XIX століття завдяки об'єднанню колишніх нащадків козацько-гетьманської старшини у масонські ложі. Це були нелегальні та протирежимні організації освічених груп, що ставили перед собою соціальні та політичні завдання. Так, у 1818 році Новгород-Сіверсько-Полтавський гурток видав багатоплановий політичний памфлет із яскравим політичним підтекстом «Історія Русів», у якому проводилася думка, що українська нація (на відміну від Московської держави) має повне право вступати як рівна в будь-яку міжнародну коаліцію. Репрезентувати ж її має козацький офіцерський клас, що бере початок із XV століття і здобув свої станові привілеї, так само, як дворянство Західної Європи своєю шаблею на полі бою [Історія Русів, 2001]. Не менш активно проявили себе і члени «Малоросійського Таємного Товариства» («Товариства Визволення України»), на чолі з повітовим маршалом Полтавщини Василем Лукашевичем. За його сприяння були налагоджені зв'язки Товариства з польським революційним підпіллям та укладено «Катехізіс автономіста» [Семчишин, 1993: с. 214].

Попри досить чітко означену політичну позицію українського дворянства, йому, зважаючи на несприятливу соціально-політичну ситуацію та політичні амбіції, так і не вдалося оформитися в цілісний опозиційний напрям. Його національні прагнення не змогли вийти далеко за межі мрійливих задумів про відродження давньої Малоросійської величі, котра, як здавалося, швидко зникає у небутті. Пам'ятаючи про звитягу, подвиги та культуру своїх славних предків, нащадки давніх козацьких родів приділяли чималу увагу історико-антикварній діяльності. Здебільшого вона мала практичний підтекст — обстояти історичними документами дворянські права [Лисяк-Рудницький, 1994: с. 173], утім нерідко проглядалися й патріотичні мотиви, зумовлені безроздільною просвітницькою вірою в прогрес історії, носієм якого вважали народи, що мають високий культурний потенціал та власну державу. За таких умов перспективи відродження української державності

видавалися досить туманними, що, ймовірно, і зумовило поступове утвердження в тогочасному інтелектуальному дискурсі ідеї «смерті України». Для частини тогочасного українського суспільства вона «була закономірним, раціональним історичним прогресом», для іншої ж — «та смерть була передусім трагічним переходом від чогось автентичного й органічного, хоч і немовби дитинного, в похмуру буденність» [Грабович, 1997: сс. 34—45]. Ідея кризи та ноти песимізму й безмежного жалю за втраченими можливостями стають незмінною складовою тогочасного інтелектуального дискурсу, проглядаючись у творчій спадщині Миколи Костомарова, Михайла Максимовича Пантелеймона Куліша та багатьох інших українських вчених-етнографів, що доклали чимало зусиль для збереження від повного забуття самотутньої української культури.

Почуття безнадії та смутку, котре пронизує український інтелектуальний дискурс першої половини ХІХ століття, починає розвіюватися вже в середині століття, свідченням чого стає еволюція розмислів Костомарова у «Книгах буття українського народу» (1845—46), де він абсолютно однозначно говорить про те, що «пропала Україна» після нищівної політики Катерини ІІ, та водночас уточнює: «але так здається», бо хоч «лежить в могилі Україна, але не вмерла» і «голос України не затих». Це ж дає мислителю підстави сподіватися, що «встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина» [Костомаров, 2015: с. 22]. Цим невмирущим голосом України у середині ХІХ століття став Тарас Шевченко, який своєю творчістю зумів розвіяти відчай та песимізм українства, закликавши його у «Заповіті» до боротьби з поневоленням у той самий час, коли були написані «Книги буття...».

Відчай, зумовлений страхом перед неминучою та швидкою «смертю України», який незмінно пронизував свідомість українства від часів смерті гетьмана Хмельницького, практично розвіявся у другій половині ХІХ століття, свідченням чому став написаний у 1862 році Павлом Чубинським вірш «Ще не вмерла України і слава, і воля». У творі, що миттєво набув неабиякої популярності в українському середовищі, вже не було колишнього песимізму (бо ж, «Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля»), не було ані туги, ані розпачу. На зміну їм прийшла незламна віра (що «згинуть наші воріженьки, як роса на сонці») у спроможність українців долати ворогів та вибороти свободу, нехай навіть у збройній боротьбі (у якій «Душу й тіло ми положим»). Водночас Чубинський звертає увагу на те, що боротьба українців носить не тільки соціальний, а й національний характер, бо виборюють вони своє право на вільну репрезентацію культурної та політичної своєрідності рідного їм «козацького роду».

Пафос боротьби і перемоги, що проник у свідомість українства в середині ХІХ століття завдяки активній позиції значної частини національно свідомого українства, мав непересічне значення для розвитку української державності не тільки у ХХ, а й у ХХІ столітті. Адже саме він нагадував україн-

цям у нерідко буремні часи розбудови національної держави про доконечне значення віри та боротьби на шляху до розбудови власної держави і впровадження відповідних історичній традиції та культурній пам'яті та цінностей. Йдучи таким шляхом, Україна може навіть за несприятливої політичної кон'юнктури уникати смерті та зберігати свою суб'єктність.

Підбиваючи підсумки історико-філософського екскурсу, зауважимо, що сьогодні немає підстав говорити про десуб'єктивацію України ані в діахронній, ані в синхронній перспективі. Понад те, необхідно пам'ятати, що історіософські підходи, в яких обґрунтовуються перериви в розвитку української національної екзистенції, стали даниною часу та обставинам, у яких опинилася українська спільнота у ХХ столітті. Утім, це зовсім не означає, що українці мають забути про відчай та песимізм, який після смерті Богдана Хмельницького й аж до середини ХІХ століття супроводжував національно свідоме українство, котре всупереч обставинам й далі плекало та виборювало власну державність.

ДЖЕРЕЛА

- Вишенський, І. (1986). *Твори*. Пер. з книжної укр. мови: В. Шевчук. Київ: Дніпро.
- Грабович, Г. (1997). *До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка*. Київ: Основи,.
- Якименко, Ю., Биченко, А. Замятін, В., Міщенко, М., Стецьків, А., Литвиненко, О. (2016). Ідентичність громадян України: зміни, тенденції, регіональні особливості. *Національна безпека і оборона*, 3—4 (161—162), 3—57.
- Історія Русів*. (2001). Укр. пер. І. Драч. Київ: Веселка.
- Костомаров, М. (2015). *Книга буття українського народу*. S.1.
- Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. В 2 т. Пер. з англ. М. Базік, У. Гавришків, Я. Грицак та ін. Т. 1. Київ: Основи.
- Шевчук, В. (Упор.). (1989). *Марсове поле: Книжка друга: Героїчна поезія на Україні: Друга половина ХVІІ — початок ХІХ століть*. (1989). Київ: Молодь.
- Яблонський, В., Лозовий, В., Валецький, О., Здіорук, С., Зубченко, С. та ін. (2019). *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь*. Київ: НІСД.
- Потульніцький, В. (2000). Український консерватизм як ідеологічна і соціально-політична передумова становлення 2-го українського Гетьманату: основні напрямки і концепції (1789—1914). *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*, 4, 68—118.
- Семчишин, М. (1993). *Тисяча років української культури: історичний огляд культурного процесу*. Київ: АТ «Друга рука», МП «Фенікс», 1993.
- Шевчук, В. (Упор.). (2001). *Тисяча років української суспільно-політичної думки*. У 9-ти томах. Т. 2. Кн. 1. ХVІ ст. Київ: Дніпро.
- Українські гуманісти епохи Відродження: антологія*. (1995). У 2-х ч. Ч.1. Київ: Наукова думка, 1995.
- Шевчук, В. *Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення ХVІ—ХVІІІ століть*. (2001). У 2-х кн. Кн. 1. Київ: Видавництво «Кліо», 2021.

Одержано 15.07.2021

REFERENCES

- Vyshensky, I. (1986). *Writings*. Translation, notes and preface by V. Shevchuk. [In Ukrainian]. Kyiv: Dnipro. [= Вишенський 1986]
- Grabovych, G. (1997). *To the history of Ukrainian literature: Research, essays, polemics*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovu. [= Грабович 1997]
- Yakymenko, Yu. et al. (2016). The identity of citizens of Ukraine: changes, tendencies, regional features. [In Ukrainian]. *National security and defense*, 3–4 (161–162), 3–57. [= Якименко та ін. 2016]
- History of Rus*. (2001). Transl. I. Drach. [In Ukrainian]. Kyiv: Veselka. [= Історія Русів 2001]
- Kostomarov, M. (2015). *The book of existence of the Ukrainian people*. [In Ukrainian]. S.I. [= Костомаров 2015]
- Lysyak-Rudnytsky, I. (1994). *Historical essays*. In 2 vols. Transl. from English M. Vazik, U. Havryshkiv, J. Hrytsak et al. Vol. 1. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovu. [= Лисяк-Рудницький 1994]
- Shevchuk, V. (Ed.). (1989). *Field of Mars. Book Two: Heroic Poetry in Ukraine: The Second Half of the 17th — the Beginning of the 19th Centuries*. [In Ukrainian]. Kyiv: Molod. [= Шевчук 1989]
- Yablonsky, V. et al. (2019). *The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine: an analytic report*. [In Ukrainian]. Kyiv: NISD. [= Яблонський та ін. 2019]
- Potulnytsky, V. (2000). Ukrainian conservatism as an ideological and socio-political prerequisite for the formation of the 2nd Ukrainian Hetmanate: main directions and concepts (1789–1914). [In Ukrainian]. *Bulletin of Kyiv State Linguistic University. Series “History, Economics, Philosophy”*, 4, 68–118. [= Потульницький 2000]
- Semchyshyn, M. (1993). *Thousand years of Ukrainian culture: a historical review of the cultural process*. [In Ukrainian]. Kyiv: Second Hand, Phoenix. [= Семчишин 1993]
- Shevchuk, V. (Ed.). (2001). *A thousand years of Ukrainian socio-political thought*. In 9 vols. Vol. 2. Book. 1. XVI century. [In Ukrainian]. Kyiv: Dnipro. [= Шевчук 2001]
- Ukrainian humanists of the Renaissance: an anthology*. (1995). In 2 parts. Part 1. [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova Dumka. [= Українські гуманісти епохи Відродження 1995]
- Shevchuk, V. (2021). *The Cossack state as an idea in the system of socio-political thinking of the XVI–XVIII centuries*. In 2 books. Book 1. [In Ukrainian]. Kyiv: Clio Publishing House. [= Шевчук 2021]

Received 15.07.2021

Nataliia Kryvda, Doctor of Sciences in Philosophy,
Professor at the Department of Ukrainian Philosophy and Culture,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Vladimirska St., Kyiv, 02000
n.kryvda@britishmba.in.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7429-7693>

“UKRAINE’S GLORY HAS NOT YET DIED, NOR HER FREEDOM HAS”
(TO THE QUESTION OF THE UKRAINIAN STATEHOOD “RENAISSANCE”)

The problem of the "revival" (renaissance) of the Ukrainian statehood has been the focus of attention for centuries. On the other hand, Ukrainian intellectual discourse has not been able to formulate an integral and consolidated image of the past.

A significant obstacle on this path was the state policy of memory of an ad hoc nature, which was built through a combination of Soviet and Ukrainian approaches to the interpretation of the past.

The lack of a unifying historical narrative, the regionalization of history interpretations of Ukraine have fueled interpersonal and interregional hostility within Ukrainian society for decades.

It has become a fertile ground for the humanitarian aggression of neighboring countries, aimed at desubjectivation of Ukraine through destruction of historical foundations of statehood in public consciousness of the Ukrainians themselves. The points of their spokesmen are reinforced by arguments of the conservative pro-Ukrainian historians, who, trying to consider the history of Ukrainian statehood in the context of general civilization development, have developed the thesis of “non-historical” Ukrainian nation due to interruption of national existence in the sixteenth and eighteenth centuries.

This approach, as shown in the article, was important for raising attention of global community to the Ukrainian issue in the second half of the twentieth century, even though it did not reflect the real case. After all, even at the time of strengthening of assimilation policy on the part of neighboring states, Ukrainians did not have the interruption of national existence and continued to cultivate diverse ideas of “revival” and development of their own statehood.

Such desire was especially evident in the seventeenth century due to active position of the Cossacks, who managed to wield influence on all segments of Ukrainian population, raising it to an armed struggle for their own freedom and statehood.

The inability of the Cossacks to fully implement the tasks gave rise to notes of pessimism in the minds of Ukrainians, whose faith in the revival of their own statehood faded away, but never waned at all.

Cherishing the former Cossack greatness, Ukrainians, contrary to the assimilationist policy of the ruling nations or stratum, have always found the strength to speak out reminding themselves and the world that “Ukraine’s glory has not died, nor her freedom”, and therefore they will defend their own statehood.

Keywords: *“non-historicity” of the nation, desubjectivation of Ukraine, interruption of national existence, “death of Ukraine”, statehood, cossacks.*